

Руслана Сойчук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Інститут проблем виховання НАПН України
(м. Київ)

Ruslana Soichuk,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Institute of Problems of Education of the National
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv)

УДК 373.5.017.4

ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

PSYCHOLOGICAL UNDERGROUND OF NATIONAL SELF-ASSERTION EDUCATION IN SCHOOL YOUTH

У статті висвітлено психологічне підґрунтя проблеми виховання національного самоствердження в учнівській молоді на основі наукового доробку зарубіжних та вітчизняних учених. Проаналізовано різні підходи науковців щодо самоствердження особистості та національного аспекту досліджуваного феномену.

Ключові слова: національне самоствердження, учнівська молодь, самоствердження, особистість, нація, ідентифікація.

In the article the psychological foundation of problem of a national self-assertion education in school youth based on scientific achievements of foreign and national scholars was highlighted. Different approaches of scientists to individual self-assertion and national aspects of investigational phenomenon were analyzed.

Key words: national self-assertion, school youth, self-assertion, individual, nation, identification.

В статье отражена психологическая подоплека проблемы воспитания национального самоутверждения у ученической молодежи на основе научной наработки зарубежных и отечественных ученых. Проанализированы разные подходы научных работников относительно самоутверждения личности и национального аспекта исследуемого феномена.

Ключевые слова: национальное самоутверждение, ученическая молодежь, самоутверждение, личность, нация, идентификация.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В історичний період відстоювання сучасним поколінням українства незалежності й соборності Української держави-нації постає нагально питання виховання національного самоствердження підрастаючого покоління здатного, розбудувати громадянське демократичне суспільство, зберігати національну самобутність українського народу та захищати його національні інтереси. Дослідження проблеми виховання національного самоствердження учнівської молоді потребує вивчення психологічного підґрунтя задля розуміння складного внутрішнього світу особистості, окреслення шляхів самореалізації й самовдосконалення інтелектуально-духовних потенційних її можливостей, оскільки через національне самоствердження кожної особистості як частинки нації власне сама нація рухається до свого самовдосконалення. Саме вік учнівської молоді (14-17 років) є найбільш сенситивним для формування національного самоствердження, оскільки в цей період постає життєва потреба виразити свої прагнення, віднайти спосіб і сферу самоствердитися та зайняти певну позицію, що передбачає національно-політичне самоусвідомлення та громадянсько-державницькі почуття і світогляд.

Проблема національного самоствердження особистості у психологічному аспекті розглядається як її прагнення до самовдосконалення й досягнення успіху в житті, що проявляється в реальних досягненнях і в утвердженні своєї позиції в соціумі та передбачає прагнення кожної особистості єднатися у спільність задля досягнення найкращих особистісних здобутків в інтересах нації та її процвітання. Національну складову в контексті означеної проблеми досліджено недостатньо, проте в умовах сьогодення актуальність її стає незаперечною та привертає увагу науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми національного самоствердження особистості досліджувала низка психологів, зокрема: К. Абульханова-Славська, А. Адлер, І. Бех, М. Боришевський, Г. Костюк, К. Роджерс, В. Роменець, З. Фрейд та ін.

Метою статті є висвітлення психологічного підґрунтя виховання національного самоствердження в учнівській молоді.

Виклад основного матеріалу та аналіз отриманих наукових результатів. Самоствердження особистості пов'язане із відчуттям своєї «самості», «відособлення» від інших і водночас ідентифікації з тими іншими та прагненням до самовизначення, самовдосконалення, самоактуалізації та самореалізації.

Аналіз поняття «самоствердження» надає можливість виокремити два його напрями, зокрема представники першого напрямку вважають визначальним частину слова «само» та розглядають його як сутнісну характеристику самоствердження, а в самоствердженні у свою чергу вбачають головне джерело відмінності людини від усього живого на землі [18, с. 38]. «Само» передбачає «самоустремління» людини на саму себе та здійснення задля себе свого розкриття [12, с. 96].

Представники другого напрямку надають суттєву перевагу смислового навантаженню частині слова «утвердження», тобто, згідно з визначенням К. Абульханової-Славської, як ствердно впевнитися чи виробити «стратегію життя» [1] або ж «ідею стійкості і стабільності ... укорінення у бутті» людини [5, с. 181].

Поняття «самоствердження особистості» розглядається як утвердження власної творчої діяльності, творення суб'єктом, який заперечує об'єктивність світу [15, с. 143].

Самоствердження особистості варто розглядати як інтеграцію сутності зазначених понять, що вбачає у самоствердженні особистості прагнення до досягнення й утримування за допомогою власних зусиль суспільного статусу та цілісне позитивне уявлення особистості про саму себе.

Досліджуючи проблему самоствердження особистості у галузі знань психології, науковці отримали вагомий результат. Одним із перших учених З. Фрейд у своїй теорії психоаналізу дослідив неусвідомлені спонукання, що мотивують особистість. Він стверджує, що інстинкти є «... кінцевою причиною будь-якої активності», а саме процесу самоствердження особистості як засобу зняття напруги та гомеостазу [17, с. 5]. Науковець розглядає процес самоствердження як ідентифікацію особистості та трактує як несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом, де страх утратити любов чи страх покарання виступають мотивом. Ідентифікація допомагає вийти за межі свого «Я» та відчути переживання інших як психологічний процес, «механізм формування інстанції супер-Его», який трансформує особистість індивіда за образом і подобою «іншого» [17, с. 209]. А саме, первинність життєдіяльності полягає у самовизначенні особистості, що передбачає усвідомлення власного статусу та ролі в соціумі, а надалі проявляється в активній діяльності. З приводу означеного він зауважує, що «шляхом ідентифікації вона (людина) ... в «Я» стверджується...» в соціальних стосунках з іншими людьми [17, с. 128].

Засновник наукової теорії самоствердження А. Адлер розробив концепцію «індивідуальної психології», у якій пріоритетну роль він відводить прагненню до самоствердження. Самоствердження «... лежить в основі вирішення життєвих проблем... Всі наші функції ідуть слідом в його напрямку... Про які б передумови не фантазували наші філософи і психологи – про самозбереження, принцип задоволення, зрівнювання – всі вони не більше, ніж нечіткі відображення, спроби виразити цей великий стимул, що рухається вгору...» [2, с. 118]. Учений акцентує увагу на необхідності установа компромісу між державою та особистістю задля спрямування вивільненої енергії в напрямку державотворчої діяльності, активної громадянської позиції. Саме у прагненні до самоствердження він убачав сконцентровану потужну силу серед інших рушійних сил поведінки особистості та, в кінцевому результаті, біологізував прагнення як прояв інстинктивних сил.

За твердженням одного із засновників гуманістичного напрямку в психології А. Маслоу, кожний індивід здатний до самоствердження в суспільстві, пошуку власної свободи, що виражається у самовдосконаленні, самоактуалізації. Він зазначає, що людиною «... рухає потреба в саморозвитку, в самовираженні й самовтіленні, тобто потреба в самоактуалізації» [10, с. 232]. У самоактуалізації учений вбачав реалізацію особистості повною мірою своїх здібностей та талантів, «людські здібності потребують того, щоб їх використовували і не потребують цього, коли вже є використаними достатньою мірою» [11, с.189-190]. Він також підкреслює, що вища сутність людини базується на інстинктивному задоволенні, при повній задоволеності потреб нижчих рівнів виникають потреби більш високих ієрархізованих потреб і завершуються потребою в самоактуалізації.

Дослідження К. Роджерса засвідчили, що кожна особистість поводить згідно зі своєю «Я-концепцією», яка формується відповідно до суб'єктивного сприйняття реальності, відображаючи власний внутрішній світ, де саме суб'єктивний досвід є визначальним у процесі самоствердження особистості. Учений наголошує на важливості адекватного уявлення особистості про саму себе, що формує об'єктивну самооцінку та вибір подальших шляхів і засобів самоствердження. Усвідомлюючи власні почуття, потреби, людина повноцінно «функціонує», самоактуалізується згідно зі своєю природною сутністю [13].

Згідно з теорією С. Рубінштейна, існує співвідношення «внутрішніх» і «зовнішніх» чинників формування особистості, які впливають на процес самоствердження особистості в суспільстві. Він зазначає, що регуляторна роль належить самосвідомості, яка у свою чергу відображається у внутрішній роботі особистості, співвідносячи суб'єктивні бажання й можливості, а надалі постає самовизначення у всіх стосунках із навколишнім світом. Характерними ознаками суб'єкта є його активність, самодетермінація та самовдосконалення. Учений своєю науковою працею змінив погляд на обумовленість потреби в самоствердженні як певної активності внаслідок зовнішніх впливів та бачення самоствердження як своєрідної сили, що не залежить від взаємодії суб'єкта з середовищем.

Основоположник акмеологічної науки Б. Ананьєв вирішує проблему самоствердження особистості шляхом співвідношення природного й соціального. Відповідно до його бачення, усі прояви індивідуальності базуються на природній основі, а в процесі соціального досвіду надалі остаточно формуються і вдосконалюються.

У розробленій ним структурі людської організації виділяються такі рівні: індивід і суб'єкт діяльності, особистість і індивідуальність. Оскільки людина розвивається й функціонує, то вона «всмоктується» в кожен складову інтегрованої системи життєдіяльності: суспільну, духовну, розумову, вольову, креативну, емоційно-почуттєву, тілесну сфери, пізнання, спілкування і діяльності. З погляду науки акмеології людина вивчається як у психологічному аспекті, соціальному, так і професійному, при цьому намагаються повною мірою з'ясувати можливості реалізації її здібностей та талантів.

Прихильники пріоритету внутрішнього потенціалу у процесі самоствердження особистості, зокрема О. Леонт'єв, надають перевагу внутрішнім детермінантам: «... людина робить себе, стверджуючи своє людське життя» [9, с. 224].

Відомий вітчизняний учений Г. Костюк стверджує, що особистість розвивається завдяки внутрішнім суперечностям, які стають її рушійною силою, а сама соціальна сутність формується під впливом життя у процесі її самоствердження [6, с. 144].

На думку В. Роменця, самоствердження особистості відбувається через діяльність у формі вчинку. Вчинок особистості виникає на перетині суб'єктивних категорій, таких як свобода, творчість, самовдосконалення і самоствердження, що є основою духовного розвитку особистості [14, с. 168].

До проблеми самоствердження особистості звертається І. Бех як до провідної потреби, що є основою для утворення механізмів морально-духовного розвитку особистості. Процес самоствердження особистості можливий за наявності глибоких моральних знань, розвинутого інтелекту, моральних почуттів та вольових якостей. Лише здатність емоційно правильно ставитися до реальності, висловлювати думки та погляди, яких вона дотримується у житті, забезпечують можливість самоствердження особистості. І. Бех зазначає, що визначальними чинниками особистісного самоствердження є «минуле – теперішнє – майбутнє» існування людини, де особистість виступає автором вільної дії, яка не залежить «від безпосередньо діючої потреби і безпосередньо сприйнятої ситуації, дії, спрямованої на майбутнє» [3, с. 30]. На думку науковця, «стратегія конструювання визначення особистості пов'язана з утвердженням активності людини, її свободи. Свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним орієнтиром. У психологічному ракурсі свобода – це інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути і стати. Вона є своєрідною рушійною силою активності суб'єкта. Можна трактувати свободу волі, яка виходить з власного «Я», як прояв індетермінізму» [3, с. 31].

Аналіз проблеми самоствердження особистості засвідчує, що кожна людина потребує визнання себе як особистості, а це викликає подальше бажання віднайти шляхи й засоби власного самоствердження. Це у свою чергу передбачає усвідомлення самоцінності особистості на основі сформованого позитивного уявлення про себе і відчуття власної гідності та прагнення самореалізувати свою моральну цілеспрямованість. Особистість визначає сенс власного життя, керуючись суспільно-значущими соціальними й морально-духовними цінностями як правдивими репрезентантами досконалості. Глибоко відчуючи відповідальність перед суспільством, державою, собою, учнівській молоді відводиться надзвичайно вагома роль у формуванні нації через її спрагу до повноцінного самоствердження через єднання у спільність. Молода людина включається в певну підсистему успадкованих утворень та тих, які виникли внаслідок соціалізації за посередництвом активізації взаємодії та самоідентифікації її з певною групою, національною спільнотою. До прикладу означеного О. Леонт'єв зауважує, що провідна мета «піднімає людину до справді людського і не відмежує її, а зливає її життя з життям людей, їх благом» [8, с. 116].

У контексті дослідження проблеми національного самоствердження учнівської молоді цікавими, на наш погляд, є наукові бачення М. Боришевського. Зокрема науковець акцентує увагу на потребі особистості усвідомлювати належність до певної нації, близькість та спорідненість з нею; знати особливості та риси національної спільноти, з якою вона себе ототожнює; усвідомлювати та шанобливо ставитися до історичного минулого, сучасного та майбутнього української нації; уявляти територіальну спільність нації; шанобливо ставитися до матеріальних й духовних цінностей української нації; відповідати за її долю, теперішнє й майбутнє. Окреслені складові визначають наявний рівень сформованості національної самосвідомості у взаємозв'язку із національною ідентичністю, що проявляється в національному самоствердженні особистості [4, с. 18-21].

В етнопсихологічному словнику В. Крисько національне самоствердження насамперед включає в себе пізнання людиною національних особливостей свого етносу, його культури, традицій, психології, історії, мови, пізнання свого «Я» та свідомий вибір своєї соціальної позиції в суспільстві, ідентифікації свого «Я» з національною спільнотою, групою, індивідуальне включення в систему суспільних і міжособистісних зв'язків і відносин [7, с. 108].

У складному процесі національного самоствердження особистості уявлення людини про те, як оцінюють її національні характеристики представники інших народів, базується на виражених соціально-психологічних очікуваннях, а саме на усвідомленні особистістю вимог щодо неї з боку оточення, можливих реакцій на її поведінку та очікуваної поведінки від особистості іншими (особливо значущими людьми) [16, с. 191].

Отже, проблема виховання національного самоствердження учнівської молоді постає як утілення в життя національної ідеї через реалізацію національних інтересів, де суб'єктом її впровадження та популяризації виступає особистість, народ; та передбачає формування позитивної національної ідентичності, усвідомленого вибору соціальної і громадянської позиції в суспільстві; включає в себе національне пізнання особистістю свого «Я», а саме національних особливостей свого народу, його культури, традицій, психології, історії, мови та індивідуального включення в національну систему координат. Національне самоствердження особистості є

показником її соціальної і громадянської зрілості, усвідомлення відповідальності перед своєю нацією та сприяє процесові формування національної самосвідомості особистості, її професійному й соціальному становленню, прискорює процес адаптації її в національній спільноті.

Національне самоствердження можна визначати як національне самоствердження особистості і як національне самоствердження певної групи, народу. Визначальним у цьому взаємозв'язку особистості та групи є динаміка розвитку національного самопізнання, менталітету, національного характеру, системи національних цінностей, моральних норм, психологічних особливостей нації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, психологічним підґрунтям виховання національного самоствердження особистості є широкий спектр наукового доробку як зарубіжних, так і вітчизняних науковців з проблеми особистісного самоствердження та національного аспекту у контексті дослідження, що сприяє подальшому використанню здобутків учених у виховну практику загальноосвітнього навчального закладу. Поданий матеріал не вичерпує усієї проблеми, потребує подальшого вивчення, зокрема педагогічного аспекту зазначеного феномену.

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 228 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М., 1995. – 296 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
4. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М. Й. Боришевський. – К., 2000. – 63 с.
5. Гачев Г. Д. Логика веры и человек / Г. Д. Гачев – М. : Высшая шк., 1992. – С.181.
6. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Григорий Силивич Костюк. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
7. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько – М. : МПСИ, 1999. – 343 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 344 с.
9. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции: Конспект лекций / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1971. – 509 с.
10. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу; [пер. с англ. А. М. Татлыбаевой.] – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
11. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.: Рефл.-бук., К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
12. Никитин Е. П., Харламенкова Н. Е. Самоутверждение человека / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенко // Вопросы философии. – 1997. – № 9. – С. 96–117.
13. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию: Становление человека / К. Р. Роджерс; [пер. с англ.] / [общ. ред. и предисл. Е. И. Исепиной.] – М.: Прогресс: Универс, 1994. – 480 с.
14. Роменец В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / Владимир Андреевич Роменец. – К. : 1989. – 376 с.
15. Толковый словарь русского языка // [ред. проф. Б.М. Волина и проф. Д.Н. Ушаков]. – М. – Госуд. Изд-во иност-х нац-х словарей. Т. 4. – С. 139–185.
16. Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи: Методичний посібник для вчителів за ред. Д. О. Тхоржевського. – Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 1999. – 296 с.
17. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / З. Фрейд; [пер. з нім. П. Тарашука.] – К. : Основи, 1998. – 709 с.
18. Чернявская Г. К. Трудный путь к самому себе: философско-социологические проблемы самореализации личности / Г. К. Чернявская. – СПб. : Изд-во СПб. Ун-та, 1994. – 160 с.

